

NUME DE FAMILIE ROMÂNEȘTI ARHAICE ȘI DERIVATELE LOR ÎN ZONE PERIFERICE ȘI INSULARE

VLADIMIR ZAGAEVSKI

Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău

Archaic Romanian surnames and their derivatives in outlying and insular areas

Abstract: The article studies Romanian surnames whose forms and derivatives sound archaic and are found in outlying and insular northeastern areas (North Bucovina, the Northern part of Bessarabia, Transnistria).

A series of surnames that come from masculine and neuter names in the singular form (in the nominative or accusative case), which today can be found in the Transnistrian area (the Republic of Moldova and Ukraine), retained the definite article *-l* (*Robul, Racul, Turcul*). Such names are typical of the old language and can also be found in chroniclers' works. These archaic forms produced a number of derivatives formed with suffixes of East Slavic origin: *-ciuc* (*Lupulciuc*), *-eac* (*Bobuleac*), *-enco* (*Sârbulenco*), *-ev* (*Ghinculev* [*< Hâncu + -ev*]), *-ov* (*Lupulov*), *-schi* (*Cuculski*) and others.

Another series of exotic surnames specific to the above-mentioned northeastern area produce derivatives from names and surnames without an article, with the aid of the same suffixes of East Slavic origin: *-ciuc* (*Pavelciuc, Scutelniciuc*), *-iuc* (*Butnariuc*), *-enco* (*Cherdivarenco*) and others.

Keywords: surname, derivative models, archaic morphological forms, outlying / insular areas.

În nordul Basarabiei, în Bucovina, și, în general, în nordul Moldovei istorice, de asemenea, în Transnistria – de la Nistru până la Bug și chiar pînă la Nipru, zone periferice și insulare ale teritoriului lingvistic dacoromân, în care românii moldoveni conlocuiesc, de secole, în contact nemijlocit cu alte popoare: ruteni, ucraineni, ruși, polonezi, – în aceste ținuturi se întîlnesc nume de familie în forme morfologice arhaice, dar și derivate de la aceste forme, cu sufixe de origine ucraineană, rusă, poloneză.

Despre zonele în discuție scriitorul român Geo Bogza, trecând cu autobuzul de la Cernăuți la Lipcani (nordul Basarabiei), scria în proza *Basarabia, țară de pămînt următoarele:*

„În bucata aceasta de țară, care se și cheamă Basarabia-Bucovina, sînt sate babilonice, în care trăiesc [...] cîte patru, cinci neamuri deosebite de oameni. Sînt Ruteni și Ruși, Români moldoveni și Români bucovineni, Nemți, Ovrei și Polonezi galițieni, fiecare cu idiomul lui. În autobuzul care pleacă din Cernăuți spre Basarabia se încrucișează limbile tuturor acestor neamuri. În afară de moldoveneasca domoală și molcomă, celelalte feluri de vorbire au ceva repezit și scrășnit de trăsură care pătrunde cu roțile într-un pietriș. Vorbele împănate excesiv cu consoane, pârăie și trosnesc pe vârful limbii și între dinți, puși, parcă de fiecare dată, să suporte un tir rapid de mitralieră.”

În zona transnistriană, cuprinsă atât în spațiul Republicii Moldova, cât și în spațiul ucrainean, în care românii moldoveni s-au aflat secole la rând izolați de conaționali lor din țară, au păstrat forme morfologice arhaice, cel puțin la numele de persoane, dacă nu și la numele comune, de la care provin. Este vorba de nume de familie provenite de la substantive și calificative masculine și neutre singular (N. Ac.) cu articolul hotărât *-l* conservat.

Se știe că articolul hotărât *-l* de la N. Ac. singular s-a păstrat în vorbire până în secolul al XVI-lea. În primele monumente scrise pot fi întâlnite multe cazuri când articolul *-l* începuse a nu mai fi pronunțat (Densusianu 1961: 109). Totuși, tratând un subiect de la nivelul acestui secol și căutând să redea cu exactitate particularitățile lingvistice ale epocii, scriitorul clasic Constantin Negruzzi își intitulează cunoscuta sa năvelă *Alexandru Lăpușneanul*¹, cu *-l* păstrat¹.

În secolul următor, al XVII-lea, reducerea articolului s-a intensificat, iar de prin secolul al XVIII-lea *-l* a încetat să mai fie pronunțat (Graur 1965: 148). Dispărut din aproape toate graiurile dacoromâne, articolul *-l* mai poate fi înregistrat azi în țara Moților (Munții Apuseni), unde substantivele comune articulate (*lupul, ursul*) se întâlnesc frecvent alături de cele nearticulate (*lupu, ursu*) (Avram 1959: 458 și urm.).

Articularea cu articolul hotărât *-l* s-a păstrat ca o notă arhaică a structurii morfologice a limbii române în scrierile cronicarilor:

Grigore Ureche: *Bărlădeanul, Cazacul, Crețul, Iancul, Lăpușneanul, Lungul, Mihul, Onciul, Radul, Șchiopul, Tăutul, Vladul*;

Miron Costin: *Banul, Băleanul, Cataragiul, Cârnel, Dincul, Drăguțescul, Hâncul, Marcul, Radul, Șchiopul, Tăutul ș.a.*;

Ioan Neculce: *Bănariul, Brâncoveanul, Cârnel, Ciobanul, Cornescul, Dediul, Drăguțescul, Dulgheriu, Hâncul, Lupul, Mirescul, Sandul, Sârbul, Tăutul, Turcul, Ușurelul ș.a.*;

Radu Popescu: *Brâncoveanul, Pârvul, Radul, Vlădescul*;

Radu Greceanu: *Bălăceanul, Milcoveanul, Pârvul, Vlădescul ș.a*

În secolele următoare, un număr mic de persoane, în special bucovineni, au continuat să își ortografieze numele de familie cu *-l*: *Nanul, Onciul*², *Pumnul*³, *Sorbul* (Graur 1965: 148), *Grecul, Isopescul etc.* (Rusu 1984: 219 cu trimitere la S. Pop, în *Revista Fundațiilor*. VIII 1941: 430).

În numele comune, în varianta literară, articolul hotărât *-l* a urmat să fie notat în scris până în zilele noastre, respectându-se astfel tradiția grafică, principiul tradițional-istoric în ortografie. În numele proprii însă (toponime, antroponime) efectele evoluției au fost transmise și păstrate cu fidelitate (de ex.: *Chetrosu, Codru, Nistru, Ulmu* – toponime; *Lungu, Negru, Munteanu, Tăutu, Țapu* – antroponime).

¹ În edițiile ulterioare, unui editor, neglijând specificul lingvistic al secolului, au adaptat titlul năvelei la normele literare în vigoare: *Lăpușneanu*.

² Personalitate cunoscută: Dimitrie Onciul (1856 – 1923), istoric român, profesor la Universitatea din București, președinte al Academiei Române (1920 – 1923), autor al monografiei *Din istoria Bucovinei* (Chișinău: Universitas, 1992, 104 p.).

³ Personalitate cunoscută: Aron Pumnul (1818 – 1866), profesor, lingvist și patriot român, dascălul lui M. Eminescu.

Totuși, la ora actuală, în graiurile moldovenești periferice și insulare din Transnistria (raioanele din stânga Nistrului ale Republicii Moldova) și din enclavele Ucrainei de est (regiunile Dnepropetrovsk, Donețk, Zaporojie, Lugansk, Nikolaev, Kirovograd) articolul hotărât *-l* s-a menținut la numele de familie, transmitându-se prin actele deținătorilor lor până în zilele noastre⁴. Astfel se și explică faptul că în Republica Moldova, prin mass-media, ghiduri de telefoane ș.a., se pot întâlni tot mai des nume de familie ca:

Albul, Basicul, Basiul, Bodiul, Cazacul, Crețul, Dânul, Dârul, Dodul, Dorul, Gânjul, Grosul, Isaicul, Josul, Lungul, Lupul, Muncescu, Racul, Robul, Roibul, Sandul, Sârbul, Scurtul, Stârcul, Surdul, Turcul, Țicul, Ursul ș.a.

ale căror purtători – oameni de stat, savanți, muzicieni, ziariști, studenți, oameni de rând – sunt originari de prin părțile locurilor amintite. Fenomenul lingvistic arhaic vorbește și despre vechimea satelor moldovenești în zonele din stânga Nistrului ale Republicii Moldova și din Ucraina de est până la Bug și chiar până la Nipru.

În zonele periferice, limitrofe și, cu atât mai mult, în cele insulare, cum este spațiul transnistrian, numele de familie, în faza cu *-l* păstrat, au dat naștere și la derivate, s-au adaptat, într-un fel sau altul, în anumite și diverse circumstanțe ale conviețuirii interetnice, la modelele derivate slave, anexând, la numele radicale românești, și câte un sufix, fie de tip rusec, fie ucrainean sau polonez.

Derivate cu sufixe rusești, eventual bulgărești⁵:

- cu sufixul **-ev**: *Bobălev* (*Bobul* + *-ev*), *Dodălev* (*Dodul* + *-ev*), *Ghinculev* (*Hâncul* + *-ev*);
- cu sufixul **-ov**: *Barbulov* (*Barbul* + *-ov*), *Ghinculov*⁶ (*Hâncul* + *-ov*), *Lupulov* (*Lupul* + *-ov*).

Derivate cu sufixe ucrainene:

- cu sufixul **-eac**: *Bambuleac* (*Bumbul* + *-eac*)⁷, *Bobuleac*/var. *Bubuleac* (*Bobul* + *-eac*), *Crețuleac* (*Crețul* + *-eac*), *Friptuleac* (*Friptul* + *-eac*), *Guțuleac* (*Guțul* + *-eac*), *Lupuleac* (*Lupul* + *-eac*), *Nițuleac* (*Nițul* + *-eac*), *Rusuleac* (*Rusul* + *-eac*), *Sanduleac* (*Sandul* + *-eac*), *Săuleac* (*Seul*/var. *Săul* + *-eac*);
- cu sufixul **-enco**⁸: *Cerbulenco* (*Cerbul* + *-enco*), *Guțulenco* (*Guțul* + *-enco*), *Nițulenco*

⁴ Articolul hotărât *-l* s-a păstrat și în toponimia din Valea Ampoiului (jud. Alba, Ardeal), după cum aflăm dintr-o cronică semnată de Maria Cosniceanu, în *Revista de lingvistică și știință literară*, Chișinău, 1966, nr. 6, p. 9.

⁵ Sufixe slave *-ov* și *-ev* au o funcție patronimică. În documentele slave vechi erau folosite pentru a forma patronime: *Manev* „al Manii” sau „al lui Manea”. Sub regimul austriac în Bucovina multe nume de familie românești au fost slavizate: *Barbulov*, *Buzatov* ș.a. (v. Constantinescu 1963: LIX și LXV).

⁶ Personalitate cunoscută: Iacob Ghinculov (1800 – 1870), pedagog și lingvist român, născut la Ovidiopol, jud. Tiraspol. În 1840 publică la Sankt Petersburg lucrarea *Начертание правилъ валахо-молдавской грамматики*.

⁷ *Bumbuleac*/var. *Bombuleac*, în rostire rusificată – *Bambuleac* (ca și rus. *хорошо*, rostit – *харауо*).

⁸ Sufixul ucrainean *-enco* a pătruns în Moldova prin nume străine: *Cerbulenco*, *Cherdivarenco*, prin analogie cu *Boicenco*, *Cazacenco* (v. Constantinescu 1963: LVIII). În ucraineană acest fel de nume, foarte răspândit de altfel, sunt diminutive, cam de același fel cu cele germane în *-ing* (Graur 1965: 80).

- (Nițul + -enco), *Sandulenco* (*Sandul* + -enco), *Sârbulenco*/var. *Sârbulenco*⁹/*Serbulenco* (*Sârbul* + -enco), *Scurtulenco* (*Scurtul* + -enco), *Ursulenco* (*Ursul* + -enco);
- cu sufixul **-ciuc**¹⁰: *Lupulciuc* (*Lupul* + -ciuc).

Derivate cu sufixe de origine poloneză:

- cu sufixul **-schi**¹¹: *Cuculski*¹² (*Cucul* + -schi), *Sandulski* (*Sandul* + -schi).

Derivate cu două sufixe de origine est-slavă:

- sufixul ucrainean **-enco** plus sufixul rusesc **-ov**:
Scurtulencov (*Scurtul* + -enco + -ov), *Ursulencov* (*Ursul* + -enco + -ov).

Graur (1965: 80) consideră că derivatele cu sufixul dublu *-encov* ar caracteriza numele de familie bielorusă. Pentru Basarabia, Bucovina, Transnistria, însă, e puțin probabil, am spune, să fi fost influențați, întrucât aceste teritorii nu au graniță comună cu Bielarusia.

După dispariția, de prin secolul al XVIII-lea, din vorbire a articolului *-l* de la substantivele și calificativele masculine și neutre, procesul de amplificare a numelor de familie românești cu sufixe de origine slavă orientală, (rusă, dar mai ales ucraineană) a continuat. De data aceasta, în Basarabia și Bucovina, sufixele se adăugau la substantive și calificative cu *-l* dispărut.

Derivate cu sufixe ucrainene:

- cu sufixul **-eac**:
Brânzeac (*Brânză* + -eac), *Frăsâneac* (*Frăsina* + -eac), *Zineac* (*Zina[ida]* + -eac);

- cu sufixul **-enco**:

Abramenco (*Abram/Avram* + -enco), *Babenco*¹³ (*Bob* + -enco), *Bondarenco* (*Bondar* + -enco), *Botnarenco* (*Botnar/Butnar* + -enco), *Cazacenco* (*Cazacu/Cazac* + -enco), *Cherdivarenco*¹⁴ (*Cherdivară* < *pierde-vară* + -enco), *Cumatrenco* (*Cumătru* + -enco), *Danilenco* (*Dănilă* + -enco), *Dicusarenco* (*Dicusară* < *de cu seară* + -enco), *Mârzenco* (*Mârza*

⁹ Nume de familie răspândit în s. Cosăuți, jud. Soroca, Basarabia. V: Alexei Zagaievski, Vasile Zagaievski. 2005. *Cosăuți. Comună din preajma Cetății Soroca*. Chișinău: Tipografia Centrală, p. 344–405 passim. V și Constantinescu 1963: LVIII.

¹⁰ Sufixul ucrainean *-ciuc* „a pătruns în onomastica română sub regimul austriac: *Sauciuc* < *Sava*, *Vacarciuc* < *Văcaru* etc” (Constantinescu 1963: LVII). Îndeplinește o funcție diminutivală. Numele de familie slav *Melmiciuc* ar corespunde numelui de familie românesc *Morăraș*.

¹¹ Numele de familie poloneze în *-ski* sunt la origine adjective (Graur 1965: 81). Proveniența lor nu este legată de nume de persoane, ci de denumiri geografice. Primele nume de familie în *-ski* la ruși și ucraineni erau purtate de cnezi și proveneau de la denumirile proprietăților lor. Mai târziu, numele de familie în *-ski* sunt preluate de preoțime, dar și de băieții din localitățile sătești, care, la înscrierea într-un seminar duhovnicesc, își adăugau un *-ski* la numele de familie sau la numele tatălui (Superanskaia 1964: 35). În exemplele noastre, după cum vedem, sufixul *-ski* se adaugă la nume de familie (*Cucu*), dar și la prenume (*Sandu*).

¹² V. Constantinescu 1963: LXVI.

¹³ V. Constantinescu 1963: LVIII – *Bobencu*. La moldoveni *Babenco*, în rostire rusească, ca și rus. *хорошо*, rostit: *хорошо*.

¹⁴ V. și Constantinescu 1963: LVIII.

< *tăt. mârza* + *-enco*), *Mihalcenco* (*Mihalcea* + *-enco*), *Morarenco* (*Moraru/morar* + *-enco*), *Rotarenco* (*Rotaru/rotar* + *-enco*), *Sidorenco* (*Isidor/Sidor* + *-enco*), *Vasilenco* (*Vasile* + *-enco*), *Voloșenco* (*Voloh/valah* + *-enco*);

- cu sufixul **-ciuc**:

Abranciuc (*Abram/Avram* + *-ciuc*), *Bodnarciuc*/*Botnarciuc* (*Botnaru/Butnaru/butnar* + *-ciuc*), *Bondarciuc* (*Bondar/bondar* + *-ciuc*), *Cimbriciuc* (*Cimbru* < *cimbru* + *-ciuc*), *Corneiciuc* (*Cornel* + *-ciuc*), *Dascalciuc* (*Dascăl* + *-ciuc*), *Franciuc* (*Francu/Frangu* < *franc* + *-ciuc*), *Garganciuc*¹⁵ (*Gorgan* < *gorgan* + *-ciuc*), *Gavriliuc* (*Gavril* + *-ciuc*), *Iliciuc* (*Ilie* + *-ciuc*), *Irimciuc* (*Irimia* + *-ciuc*), *Macarciuc* (*Macar/Macarie* + *-ciuc*), *Marinciuc* (*Marin* + *-ciuc*), *Marianciuc* (*Marian* + *-ciuc*), *Mateiciuc* (*Matei* + *-ciuc*), *Maximciuc* (*Maxim* + *-ciuc*), *Moscalciuc* (*Moscalu/moscal* + *-ciuc*), *Nicolaiciuc* (*Nicolae* + *-ciuc*), *Onofreiciuc* (*Onufrie/Onofrei* + *-ciuc*), *Ostapciuc* (*Eustafie/pop. Ostap* + *-ciuc*), *Palanciuc* (*Palanca*¹⁶ + *-ciuc*), *Panciuc* (*Pan/polon. pan* + *-ciuc*), *Procopciuc* (*Procopie* + *-ciuc*), *Pavelciuc* (*Pavel* + *-ciuc*), *Romanciuc* (*Roman* + *-ciuc*), *Vacarciuc* (*Văcaru/văcar* + *-ciuc*), *Vasilciuc* (*Vasile* + *-ciuc*), *Voloșciuc* (*Voloh/valah* + *-ciuc*);

- cu sufixul **-iuc**¹⁷:

Banariuc (*Bănaru* < *bănar*¹⁸ + *-iuc*), *Brânzaniuc* (*Brânză* + *-an* + *-iuc*), *Butnariuc* (*Butnaru* + *-iuc*), *Cadraniuc* (*Cadran* + *-iuc*), *Caliniuc* (*Călin* + *-iuc*), *Catraniuc* (*catran* < *tc. katran* + *-iuc*), *Costiuc* (*Constantin/Costi* + *-iuc*), *Cuciuc* (*Cuc/cuci* + *-iuc*), *Guștiuc* (*gust* + *-iuc*), *Harmaniuc* (*harman*¹⁹ + *-iuc*), *Lazariuc* (*Lazăr* + *-iuc*), *Martâniuc* (*Martin* + *-iuc*), *Pâslariuc* (*Pâslaru* + *-iuc*), *Poștariuc* (*Poștaru* + *-iuc*), *Romaniuc* (*Roman* + *-iuc*), *Sapaniuc*²⁰ (*săpun* + *-iuc*), *Smântâniuc* (*smântână* + *-iuc*), *Ștefaniuc* (*Ștefan* + *-iuc*), *Țâmbaliuc* (*Țâmbal(ă)* + *-iuc*).

În concluzie, putem spune că numele de familie românești, amplificate cu sufixe de origine slavă (rusă, ucraineană, poloneză), sunt deosebit de numeroase, procedeul derivării dovedindu-se a fi foarte productiv, caracterizând, îndeosebi, partea de nord-est a teritoriului lingvistic dacoromân, ceea ce confirmă opinia că „creațiunea derivatelor este mai bogată în Moldova” (Constantinescu 1963: XVI).

Acest colorit al derivatelor sporește capacitatea de identificare a persoanelor, care poartă nume de familie provenite de la același radical românesc, adăugându-li-se, totodată, și o nuanță care exprimă originea deținătorului numelui din cutare sau cutare zonă dialectală limitrofă sau insulară (de ex.: *Ursu, Ursul, Ursuleac, Ursulenco, Ursuleț, Ursulescu* ș.a.).

¹⁵ *Gorgan*(ciuc) < *gorgan* (cf. rus. *кырган*) „movilă”. *Gorgan* e o variantă în rostire rusească. Numele *Garganciuc* (ca și *Romanciuc, Rotarciuc, Vacarciuc* și altele) vine să infirme ideea susținută de Graur (1965: 80), că „Sufixul [-iuk] ia forma *-ciuc* când înaintea lui *i* se găsește un *ț* sau un *k*”. Acestea sunt două sufixe diferite.

¹⁶ Nume de localități sătești în raioanele Drochia, Călărași și Ștefan Vodă (R. Moldova), în județele Bacău, Giurgiu, Prahova (România), în Ucraina (între Nistru și Bug, mai sus de orașul Soroca și orașul Iampol).

¹⁷ Sufixul *-iuc* formează hipocoristice: *Kostiuc* de la *Konstantin, Pavliuc* de la *Pavel* (Graur 1965: 80).

¹⁸ Dial. *bănar* – agent financiar; colindătorul din ceată care strânge banii câștigați în timpul colindului la Crăciun și a uratului la Anul Nou (DD I 1985: 109–110).

¹⁹ Dial. *harman* (< *tc.*) – curte, ogradă, grădină de lângă casă (DD V 1986: 114–115).

²⁰ *Sapaniuc* – de la *săpun* (în rostire rusească)

Faptul că nume de familie de tipul *Ursu*, *Ursuleac*, *Ursulenco* ș.a. se întâlnesc și în alte zone ale spațiului lingvistic dacoromân se datorează migrațiilor interregionale, interzonale, circulației interdialectale și interetnice a persoanelor.

Bibliografie

- Avram, A. 1959. Despre cauzele dispariției lui *-l* final – articol hotărât. *Studii și cercetări lingvistice* 10(3): 457–464.
- Constantinescu, N. A. 1963. *Dicționar onomastic român*. [București]: Editura Academiei.
- DD I–V 1985–1986. Udler, R. Ia., V. A. Comarnițchi, A. T. Cenușă, V. C. Pavel, A. N. Dumbrăveanu, V. F. Melnic et. al. *Dicționar dialectal*. Vol. I–V. Chișinău: Știința.
- DEX 1975. Coteanu, I., L. Seche și M. Seche (ed.), *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura Academiei.
- Densusianu, O. 1961. *Istoria limbii române*. Vol. II. Secolul al XVI-lea. București: Editura Științifică.
- Eremia, A. și M. Cosniceanu. 1968. *Nume de persoane (Mic dicționar antroponimic)*. Chișinău: Cartea Moldovenească.
- Graur, A. 1965. *Nume de persoane*. București: Editura Științifică.
- Rusu, V. (coord.). 1984. *Tratat de dialectologie românească*. Craiova: Scrisul Românesc.
- Superanskaia, A. V. 1964. *Как Вас зовут? Где Вы живёте?* Москва: Издательство “Наука”.